

doi.org/10.31392/UDU-nc.series14.2024.31.12
УДК 378.091.32.373.5.011.3-051]:78

Ліу Мінг¹, Демидова М. Г.²

Зміст музично-інтонаційного мовлення у виконанні творів майбутніми вчителями музичного мистецтва

Інтонування у музично-інструментальному виконавстві розглядається з точки зору питань, що виникають у діяльності вчителів музичного мистецтва у процесі відтворення творчого музичного задуму композитора. Так, музично-інтонаційне мовлення і поняття «інтонація» постають як науково-теоретичні проблеми і досліджуються з різних позицій, у співвідношенні з іншими поняттями і категоріями. Природа звуку описана в контекстному зв'язку з руховою сутністю діяльності людини, а музична та мовна інтонації представлені в значенні висотної організації музичних тонів (музично-інтонаційне мовлення); «інтонування» та інші характеристики звуку розглядаються в єдності з конкретною манерою музичного висловлювання (таких, як артикуляція, музична інтонація, гучність, лад, ритм).

Ключові слова: інтонація, інтонування, музично-інтонаційне мовлення, майбутні вчителі музичного мистецтва.

Актуальність дослідження. Інтонаційна природа музики, сутність музичного інтонування, спорідненість і відмінності музичної і мовної інтонації хвилювали музикантів, мислителів і педагогів не одне століття. На початку ХХ століття вчення про інтонацію розробив український вчений-музикант Б. Яворський, який називав інтонацією «найменшою (з побудови) одноголосною звуковою формою у часі» і визначав систему інтонування як «одну з форм суспільної свідомості» [10, с. 243].

Майбутні вчителі музичного мистецтва у своїй виконавській діяльності повинні бути обізнані з мистецтвознавчими характеристиками цього феномена, враховувати свої знання під час опанування музичних творів та їх виконання перед учнівською аудиторією.

З історико-літературних та наукових джерел дізнаємося, що на першому етапі інтонаційного спілкування відбулося явище, яке наблизило інтонацію до музики – це був ритм. В основі музичної мови лежать два дані людині початкові засоби спілкування і передачі певної духовної інформації – словесна мова і мова рухів. Музика будується не тільки на основі словесних інтонацій, а й на моторних, які відображають рух усього навколишнього світу і насамперед людини.

Спорідненість музичного та психічного руху підштовхнула і збудила міркування мислителів стосовно здатності музики виражати різні емоції і рухи душі, а не зображати, як це відбувається в інших видах мистецтвах. Тож давньогрецькі філософи багато уваги приділяли ритму і ладам, оскільки уважали, що вони безпосередньо впливають на психоемоційний стан людини, збуджують її переживання, змінюють настрій. Так був закладений фундамент античної теорії музичного етносу, у якій здійснювалася спроба об'єднати людину, світ і мистецтво [3, с. 268-277].

¹ Ліу Мінг (Liu Ming), Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського. <https://orcid.org/0009-0009-4917-9754>

² Демидова Марина Григорівна, Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського. <https://orcid.org/0000-0003-1492-7002>

Інтонація є носієм музичного змісту, що споріднює її з інтонацією у мовленні та вказує на спільність їх походження. В той же час, якщо під час мовлення основне смислове навантаження лягає на слово, а інтонування відіграє допоміжну роль, то в музиці інтонації відводиться провідна роль.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій.

Теоретичним питанням музичної інтонації та процесу інтонування приділяли увагу такі науковці як О. Вороновська, В. Вишинський, Н. Ізбицька, Т. Кравцов, О. Маркова, Л. Цеплітис, С. Шип, Б. Яворський та ін.

Так, Л. Цеплітис розглядає інтонацію як «послідовність тонів, які можуть відрізнитися щодо висоти, сили і тембру» [11, с. 5].

Натомість С. Шип вважає, що музично-інтонаційне мовлення має свої специфічні смислові особливості. Він пише: «Музика – мистецтво звукове. Звук є матеріальною основою, субстратом музичних форм. Поза цієї основи музики не існує» [12, с. 43]. Людина навіть має таку чудову здатність – «подумки уявляти реальне звучання» [там само].

Тож дослідники виділяють два основні витоки музичного мистецтва – рух і слово. Ще у Давній Греції філософи виділили два самостійних види музичних побудов: ритмопея (моторне інтонування) та мелопея (мовленнєве інтонування), причому першій вони віддавали більшу перевагу [4, с. 141].

Існує декілька варіантів тлумачення поняття «інтонація» в музичному мистецтві. Наприклад, інтонація (лат. *intonatio*, дослівно – «у тон») в музиці – це багатозначне поняття, яке в цілому стосується задачі точного відтворення висотного відношення тонів. При цьому за терміном «інтонація» зберігається значення музично і акустично правильного відтворення висоти звуку. Зауважимо, що в сучасному музичному виконавстві інтонація як елемент музичної форми, тобто заспів у хоровому творі не використовується; замість цього у разі потреби перед виконанням музичного твору хормейстер дає хору настройку.

Інтонація (*intonatio, intono*) має також інший переклад – вимовляю співуче, співаю перші слова, заспіваю), тобто вона є «багатозначним поняттям, яке передбачає часте музичне втілення музичної думки, трактованої у вигляді соціальної та історично детермінованої людської свідомості. Відрізняють два смисли цього поняття. Перше – як носія основного музичного змісту, що відрізняє музику від слова. Друге – за Б. Яворським – «як певної логіко-конструктивної одиниці (поєднання кількох тонів як складової музичної форми, «одиночної і подвійної системи зв'язків стійких і нестійких елементів ладу»)» [10, с. 243]. За третьою позицією «в акустиці та виконавстві інтонація тлумачиться як чисте, тобто правильне відтворення висоти тону й характеру звука (співзвуччя) на інструменті з вільним рухомим устроєм (струнно-смичкові, духові та деякі ударні), а також у співі» [там само]. Четвертий варіант тлумачення полягає в тому, що «у мовознавстві поняття інтонації означає засіб, який передає смислові відтінки мовлення, тембр і характер звучання голосу...» [там само]. Сучасні дослідники дотримуються якоїсь однієї з цих концепцій [10, с. 243].

В основі музичної мови є два засоби: «спілкування і передача духовної інформації – словесна мова і мова рухів... словесній мові передую несловесне формування...первинній формування думки у правій півкулі мозку, що керує невербальними інтонаційними засобами спілкування (звуковими – голос, музичний звук...)» [4, с. 146]. На думку музикознавців, «звукова інтонація, жест і міміка

«керуються з одного центру (права півкуля), ... є суттєвим аргументом для їх теоретичного зближення» [там само].

Мета дослідження: визначити, усвідомити та відрефлексувати музичну сутність поняття «інтонація», з'ясувати його спорідненість з мовною інтонацією, запропонувати власне розуміння змісту «музично-інтонаційне мовлення».

Виклад основного матеріалу.

У словнику-довіднику «Музика» (Ю. Юцевич) інтонація визначається як багатозначна категорія, яка співзвучна вище вказаним значенням («вимовляю співуче, співаю перші слова, заспіваю»). У загальному вигляді Юцевич висловлює погоджені висновки із вже представленими раніше.

Перша характеристика полягає в тому, що інтонація – це «звукове втілення музичної думки як вияву історично-детермінованої людської свідомості. У мовленні смислове навантаження несе слово – мовленнєва інтонація відіграє допоміжну роль. У музиці інтонація є основним носієм змісту» [13, с. 99]. Друга характеристика визначається комплексністю особливостей музичної форми (висотних, ритмічних, тембрових та ін.), «що зумовлюють її емоційне та смислове значення для сприймання» [там само]. Третя характеристика, за Ю. Юцевичем, визначає «мелодичний зворот, найменшу частину мелодії, що має виражальне значення» [13, с. 99]. Четверта характеристика спрямована на «музично і акустично точне відтворення висоти і характеру звуків голосом, на інструментах з вільним строем» [там само]. Існують також формотворчі характеристики, на які указує Ю. Юцевич, (початкова поспівка мелодії *псалми*, початкова мелодична формула *григоріанського хоралу*, яку починає соліст., невелика органна *прелюдія*) [13, с. 99].

Зауважимо, що визначення «музичної мови» автор Словника-довідника не дає, натомість, розкриваючи сенс поняття «музична грамота», він згадує, що це є «початкові відомості стосовно елементів музичної мови» [13, с. 164].

Процес відтворення висоти звуку називається інтонуванням. Задача чистого інтонування особливо актуальна насамперед для вокалістів, а також для виконавців на інструментах, які не мають фіксований звукоряд, наприклад, струнно-смичкові інструменти [6].

Поняття «інтонування» як процес починає широко використовуватися в професійній лексиці приблизно з середини XIX століття. До цього часу в основному використовуються терміни «тон» та «інтонація». Вперше вони представлені Йоханнесом Тінкторісом у «Словнику музичних термінів» (бл. 1472-1475) з вказівкою таких значень: «Intonatio – введення в початок співу»; «Tonus – інтонація у співі». У Тінкторіса тонус «... позначає мелодійний інтервал, дисонанс, інтонацію і модус» [6]

В українській мові визначення «тонус» розглядається таким чином: «Тривале скорочення або напруження м'язів і тривале збудження нервової системи, для яких характерні дуже мала стомлюваність м'язів і нервових центрів та незначні енергетичні витрати організму. Під тонусом взагалі розуміють підвищену життєдіяльність організму» [цит. за Н. Александровою].

Тож, сучасні трактування походження мови в цілому, зокрема, музичної мови зокрема, вказують на єдину природу звукової інтонації та мови людських рухів, спорідненість та єдність музичної та мовної інтонації.

Аналіз розвитку понять «інтонація» та «інтонування» доводить деяку трансформацію терміну «інтонація», який у історичному перебігу теоретичних висновків музичної теорії упродовж декількох століть сприймався як налаштування на певну ладову висоту («початкова мелодична формула *григоріанського хоралу*, яку починає соліст...»); його сутність поглибилась завдяки теоретичному переосмисленню дослідників та науковців. Зміст термінів «інтонація» та «інтонування» переосмислювався до усвідомлення слухової цілісності багатьох характеристик звуку, таких як висотна організація музичних тонів по горизонталі, які реально існують в музиці лише в єдності з ритмом; кожне з найменших конкретних тонових сполучень у музичному вислові (мовленні), манера музичного висловлювання. Сутність цих визначень розкриває багатогранність сенсу «музичне інтонування».

Музичне мистецтво, за С. Шипом, використовує музичну матерію. В ученні про музичну форму, як і у «теоретичному мовознавстві цей аспект вивчення зветься фонологічним» [12, с. 44]. «Звук – це коливальний рух пружного тіла, який сприймається органами слуху людини або фіксується спеціальними пристроями» [там само]. Сприйняті людиною звуки, «викликають у неї певні відчуття, емоційні реакції» [там само]. С. Шип, надаючи музично-психологічні характеристики звуку, називає висоту, гучність, умовну тривалість, тембр і характер *звукотимовою* (курсив наш. – Л.М.)» [12, с. 45]. Всі названі характеристики «сприймаються чуттєво як цілісний конкретний слуховий образ звуку» і впливають на його якість, «але найбільше значення мають тембр і звукотимова» [там само].

Не заглиблюючись детально у темброві характеристики звуку, все ж відзначимо, що є особливості атаки, звуковедення. «Порівнюючи тембр і звукотимову, ми переконуємося у тому, що перший (тембр) більше характеризує джерело звука, а другий (звукотимова) – його «стан» і «поведінку» [12, с. 50]. Перший (тембр) – більш стабільний, а другий (вимова) – мінливіший [там само]. Наприклад, два однакові за тембром голоси ми відрізняємо один від одного, «але вони мають багато відтінків (зокрема, і тембрових) у вимові» (там само), тобто пізнаємо голос за тембром, а узнаємо про його стан – за характером звуковедення.

Зауважмо, що С. Шип застосовує поняття «звуковедення» і «звукотимова» як синонімічні, тому ми будемо орієнтуватися на таке їх застосування і надалі (без зосередження на зовнішніх деталях форми слова). «Частота, інтенсивність і тривалість найкраще виявляють свою якісну своєрідність, зокрема, особливості тембру і звукотимови» [12, с. 50-53], перевага для створення музики віддається звукам певної висоти – тонам.

«Музичні звуки визначеної і невизначеної висоти об'єднуються один з одним у процесі музичного мовлення» [12, с. 53], У процесі творення музики різні звукові коливання дістають «а) певну міру висоти... (стрій, звукоряд), б) ... тривалість... (такт, мензура), в) ... гучність (вимірювана шкала відносних значень), г) артикуляцію» [там само]. Ці звукові властивості «виникають унаслідок її (звукової матерії) подальшої «обробки», організації в музично-мовній діяльності» [12, с. 53], Залежно від жанру твору, композиторського задуму, автором відбирається певна якість звукового матеріалу, певні джерела звучання (конкретні музичні інструменти, голоси, що мають свій неповторний тембр, висоту тощо).

Особливого значення автор надає голосу як звуковій матерії. Наприклад, «голос безмежно різноманітний у тембрових і динамічних нюансах, у способах

вимовляння (курсив наш. – Л.М.) звуку» [12, с. 55], До того ж «голос – це невідділений від людини «інструмент звукоутворення, що служить засобом комунікації» [12, с. 56], Навіть коли голосом відтворюється музика без слів, ми сприймаємо його як джерело звуку, «яке невід’ємне від людини, від її емоційного стану, від її комунікативно-мовної діяльності» [там само],

Музичне інтонування та інтонувannya словесної мови помітно відрізняються тим, що у музичній мові присутній організований, регламентований фактор [там само, с. 74], який розкривається у точності тривалості звуків, висоти, гучності та артикуляції, законам їх поєднання. Натомість мовна інтонація – більш розкута, з довільною модуляцією звучання голосу [там само, с. 74]. «Висотна модуляція голосу також залежить від складової будови слів і словосполучень... В одних випадках інтонація підвищується під кінець речення, в інших – понижується» (там само). Автор зазначає, що цей далеко не повний перелік особливостей «свідчить про залежність мовної інтонації від загальних законів, принципів і моделей мови» [12, с. 74]. Це пояснюється тим, що у словесній мові основну роль відіграє зміст слова, тоді як в музиці «організація інтонування ... багатозначна і строга» [12, с. 74].

Оскільки музика має «генетичну спорідненість із словесною мовою, особлива організація інтонаційного процесу дають підстави розглядати музику в реальному звучанні як інтонаційне мовлення, а правила і закони організації цього мовлення – як особливу інтонаційну мову» [12, с. 74-75]. С. Шип указує на те, що в музичній мові (так само як і у словесній) можна виокремити морфологічні, синтаксичні та лексичні принципи. Так, «морфологічні принципи і закономірності... визначають організацію різноманітних сторін інтонування... звукової висоти, часових відношень, темпу і артикуляції тонів... співвідношення цих властивостей музичного мовлення» [12, с. 75]. «Синтаксичні принципи, які здійснюють взаємозв’язок інтонаційних елементів і формування членороздільного музичного мовлення... фразування й мовної цезури... елементарні синтаксичні одиниці..., їх зв’язок» (там само, с. 75). Третім елементом забезпечення єдності словесно мовної та музичної інтонації автор називає «лексику, тобто типові інтонаційні форми, що мають стійкий зміст в інтонаційному мовному контексті» [12, с. 75].

Деталізуючи це положення зауважимо, що «музична інтонація має складну часову організацію, яка виявляється у взаємовідношеннях ритму, метру і темпу», метро-ритм, тобто метрично впорядкований ритм музичної мови [12, с. 76]. За своїм походженням такі формули мають словесно-мовну або пластичну природу, а також мензуральну і тактову організації ритму інтонування [12, с. 79]. У темпі має значення акустична маса звучання (відносна характеристика, що залежить від регістрових характеристик: чим нижче звук, тим він більш масивний), *ritenuto*, *crescendo*, *tempo rubato*... «Звуковисотна модуляція – це переміна висоти тону при стабільності інших його характеристик» [там само, с. 95]. «Підвищення висоти тону в музичному мовленні об’єктивно сприймається під час інших рівних умовах як зростання: емоційної експресії, посилення духовної напруги» [там само, с. 96]. Має місце і монотонія і пониження висоти тону (послаблення напруги), стрибки [там само, с. 97-98] та інше.

За С. Шипом, у практиці музичного інтонування виникає деяка закономірність – інтонаційний стрій («закономірність інтервальних співвідношень у

звуківисотній модуляції музичного тону...існує... у вигляді слухових уявлень.») [там само, с. 100]. У музичному мовленні є декілька типів звуківисотних співвідношень строю: діатонічний, хроматичний, енгармонійний [там само, с. 103]. Від цього виникає усвідомлення того, що лад – це інтегрована закономірність інтонаційного процесу, яка надає всім елементам інтонування певних функціональних значень» [там само, с. 109].

Виразність музичної мови безпосередньо залежить й від динаміки [12, с. 121]. Як уже зазначалося, «музично-інтонаційне мовлення підлягає морфологічним закономірностям строю» (за С. Шипом). «Процес музичного мовлення містить у собі елементи, складніші від тонів... це – інтонаційні звороти» [12, с.127]. Їх поєднання створює структуру мовного членування, яка сприймається слухом. Так, музичний потік може сприйматись як «порядок поєднання елементарних інтонаційних форм» [12, с.127]. Таким чином артикуляція, агогіка й зміна гучності є засобами варіювання природної авторської задумки в інтонуванні, які впливають на виразність музичного мовлення.

На звуковий потік, результат музичного мовлення безпосередньо впливає і наявність або відсутність цезур (що теж запозичено з лінгвістики) Наприклад, «речення... частина музичного мовлення сприймається як логічно завершена, цілісна музична думка» [12, с. 131-134], Так, відзначимо, що «великою різноманітністю і гнучкістю відзначається синтаксичний ритм музичного мовлення, яке взаємодіє з прозовим словесним текстом або імітує в інструментальній інтонації прозову мову» [12, с. 141].

Висновки.

Таким чином, ми спираємося на застосування уніфікованого для нашого дослідження поняття «мовлення», яке співзвучне різним синонімічним формам лінгвістичної та музичної сутності – мовити, промовляти, вимовляти, а в музиці – інтонаційне мовлення, «звуківимова», «звуковедення», «музичне мовлення», «музично-інтонаційне мовлення». Остання категорія вбирає у себе сенс багатьох синонімічних значень та усвідомлюється нами на основі мистецтвознавчої концепції С. Шипа.

Проаналізувавши зміст поняття «музично-інтонаційне мовлення», складного за своєю структурою та характеристиками, яке відображає багатозначну сутність його усвідомлення та практичного застосування, ми представляємо власне його розуміння. Це – інтегрована якість розгортання музичної думки (малої або розгорнутої), яка розкривається у єдності та різноманітних співставленнях морфологічних, синтаксичних і лексичних елементів для виконавського відтворення майбутніми вчителями музичного мистецтва в практиці роботи із учнівською аудиторією.

Перспективи розкриття змісту музично-інтонаційного мовлення лежать у площині виокремлення конкретного авторського бачення його особливостей майбутніми учителями музичного мистецтва під час презентації музичних творів школярам у самостійній викладацькій діяльності.

Література:

1. Александрова Н.Г. Основні типи музичного інтонування в українській камерно-інструментальній музиці 70-80 рр. Автореф. дис. канд. мистецтвознавства. К. 1987.

2. Вишинский В. Движение как предмет науки о музыке / В. Вышинский // Научный вестник НМАУ ім. П.І. Чайковського: Принципи організації руху в музичному творі : зб. наук. ст. / [упоряд. В. Москаленко]. К., 2014. Вип. 111. С. 13–24.
3. Вишинський В. Поняття руху в музично-педагогічних системах першої третини ХХ ст. / В. Вишинський // Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики ХХІ століття: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 16–17 жовтня. 2014 р.) / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К., 2014. С. 268–277.
4. Вороновська О. Актуальні аспекти проблеми генезису знаків музичної мови // Наукові записки. Випуск 39. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 139-149.
5. Ізбицька Н. До проблеми інтонації сучасної хорової музики. Автореф. канд. мистецтвознавства, К. 1987.
6. Інтонавання як типологічний чинник музичної композиції: на матеріалі української камерно-інструментальної творчості: навч.-метод. посіб. / Н. Г. Александрова. Одеса: Астропринт, 2015. 168 с.
[https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтонація_\(музика\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтонація_(музика)).
7. Кравцов Т. Гармонія в системі інтонаційних зв'язків. К 1984.
8. Маркова Е. Естетичний аспект інтонації. Теорія і аналіз музичного твору. К., 1983.
9. Принципи організації руху в музичному творі: Научный вестник НМАУ ім. П.І. Чайковського: зб. наук. ст. / [упоряд. В. Москаленко]. К., 2014. Вип. 111. С. 13–24.
10. Українська музична енциклопедія. Т. 2. Редкол. Г. Скрипник (голова) та ін.; НАНУ; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. К. : Вид-во Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. 664 с. URL : <https://ia801005.us.archive.org/33/items/muzychna02/muzychna02.pdf>
11. Цеплігіс Л. К. Аналіз речової інтонації. АН Латвії. Ін-т мови і літератури ім. Андрія Уїта. Рига : Зінатне, 1974. 272 с.
12. Шип С.В. Музична форма від звуку до стилю: навч. посібник. Київ : Заповіт, 1998. 368 с.
13. Юцевич Ю.Є. Музика. Словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 2003. 352 с.

LIU MING, DEMIDOVA Maryna.

Content of musical-intonation speech in the performance of works by future music teachers.

The article reveals the content of the nature of musical-intonation speech as a scientific-theoretical problem, which is presented from different scientific positions. The study of intonation in musical-instrumental performance is an important aspect from the point of view of the history of this problem and forms the basis for understanding important issues that arise in the process of reproducing the composer's creative musical idea. The scientific essence of the concept of "intonation" and its connections with other categories – "intoning", "sound management", "musical speech", "musical-intonation speech" – are considered.

The content of musical-intonation speech is presented, which has its own specific semantic features: music as a sound art has its material basis, the substrate of musical forms. The researchers singled out two main origins of musical art – movement and word, which come from ancient Greek philosophy, two independent types of musical constructions: rhythmopeia (motor intonation) and melopeia (speech intonation). The shared character of the sound nature with the human motor essence and the affinity of musical and speech intonation are revealed; it is realized that intonation is the carrier of musical content and relates it to intonation in speech, which indicates their common origin. The difference between intonation in verbal language and music is revealed, which consists in the fact that when speaking, the main semantic load falls on the word, and intonation plays a supporting role, and in music, intonation is assigned a leading role; musical-intonation speech is presented in the sense of the pitch organization of musical tones, "intoning" that exists in music in unity with other characteristics of sound, a specific manner of musical expression (articulation, musical intonation, loudness, mode, rhythm).

The meaning of “musical-intonation speech” is represented by the following essence – it is the integrated quality of musical thought development (small and detailed), which is revealed in the unity and various comparisons of morphological, syntactic and lexical elements.

Keywords: intonation, intoning, musical-intonation speech, future music teachers.

References:

1. Aleksandrova N. H. The main types of musical intoning in Ukrainian chamber-instrumental music of the 1970's and 1980's: PhD thesis abstract. Kyiv, 1987 [in Ukrainian].
2. Vyshynskiy V. Motion as a subject of music science. Scientific Bulletin of the NMAU named after P.I. Tchaikovsky: Principles of organization of movement in a musical work: coll. of scientific articles. Kyiv, 2014. Vol. 111. P. 13–24 [in Ukrainian].
3. Vyshynskiy V. The concept of movement in musical-pedagogical systems of the first third of the 20th century. Professional art education and artistic culture: challenges of the 21st century: proceedings of the International scientific-practical conference (Kyiv, October 16–17, 2014). Kyiv Borys Grinchenko University. Kyiv, 2014. P. 268–277 [in Ukrainian].
4. Voronovska O. Current aspects of the problem of the genesis of musical language signs. Scientific notes. Issue 39. Series: Pedagogical Sciences. Kirovohrad: RVV KSPU named after V. Vinnychenko, 2018. P. 139–149 [in Ukrainian].
5. Izbytka N. To the problem of intonation of modern choral music: PhD thesis abstract. Kyiv, 1987 [in Ukrainian].
6. Intoning as a typological factor of musical composition: on the material of Ukrainian chamber-instrumental creativity: teaching-method. manual / ed by N. H. Aleksandrova. Odesa: Astroprint, 2015. 168 p. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Intonation_\(music\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Intonation_(music)) [in Ukrainian].
7. Kravtsov T. Harmony in the system of intonation relationships. Kyiv, 1984 [in Ukrainian].
8. Markova E. Aesthetic aspect of intonation. Theory and analysis of a musical work. Kyiv, 1983 [in Ukrainian].
9. Principles of organization of movement in a musical work: Scientific Bulletin of the NMAU named after P.I. Tchaikovsky: coll. of scientific articles. Kyiv, 2014. Vol. 111. P. 13–24 [in Ukrainian].
10. Ukrainian musical encyclopedia. Vol. 2. Editorial board H. Skrypnyk (chief editor) and others; National Academy of Sciences; Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology named after M.T. Rylskiy. Kyiv: Publishing House of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. 664 p. URL: <https://ia801005.us.archive.org/33/items/muzychna02/muzychna02.pdf> [in Ukrainian].
11. Tseplitis L. K. Analysis of object intonation. Academy of Sciences of Latvia. Institute of Language and Literature named after Andrii Uit. Riga: Zinatne, 1974. 272 p. [in Ukrainian].
12. Shyp S.V. Musical form from sound to style: teaching manual. Kyiv: Zapovit, 1998. 368 p. [in Ukrainian].
13. Yutsevych Yu. Ye. Music. Dictionary-reference. Ternopil: Educational book - Bohdan. 2003. 352 p. [in Ukrainian].